

УДК 94 (477.82) «1914–1918»

О. Й. Дем'янюк,
доктор історичних наук, професор
Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Волинська губернія під час Першої світової війни: вивчаючи історію рідного краю

Волинська губернія остаточно увійшла до театру бойових дій у 1915 р., хоча на початку війни її прикордонні населені пункти зазнали артилерійських обстрілів і провокаційних нападів. Луцький (Брусилівський) прорив став найуспішнішою операцією російської армії. З іншого боку – відтоді території Західної Волині на кілька років перетворилися у фронтову зону. Перманентні бойові дії тут тривали до 1918 р. Місцеве населення потерпало не лише від воєнних дій, але й від міграційної політики ворожих держав та економічного спустошення.

Ключові слова: Волинь, Волинська губернія, Перша світова війна, Брусилівський прорив, бойові дії, біженці, збройні сили.

Demianiuk O. Y. Volyn Region During the First World War: Learning the History of the Native Land.

Volyn region finally became the part of the theatre of military actions in 1915, though its border towns had been bombed and attacked at the beginning of the war. Lutsk's (Brusylov's) breakthrough was the most successful operation of the Russian Army. On the other hand, territory of Western Volyn turned to front zone from that time. Permanent military actions lasted there to 1918. Local citizens struggled not only from military actions, but from migration politics of other states and economic devastation as well.

Key words: Volyn, Volyn region, the First World War, Brusylov's breakthrough, military actions, refugees, armed forces.

Постановка проблеми. У рік століття Луцького (Брусилівського) прориву необхідно загострити увагу на кількох проблемах, які з різних причин залишалися осторонь дослідницького погляду. Щодо становища населення, розвитку регіону і наслідків Першої світової війни для Волинського краю відносимо: події перших днів війни на західному прикордонні; міграційну та біженецьку політику ворожих блоків, її реалізацію на Волині; перетворення волинського терену на зону активних бойових дій; залучення волинян до фортифікаційних робіт у фронтовій зоні, участь мобілізованих волинських мешканців у військових операціях; формування та зміну світогляду волинян під впливом агітації різних політичних сил і військових підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Події Першої світової війни знайшли свого дослідника ще в радянську добу. На зміну працям, підготовленим безпосередніми учасниками тих подій, прийшли

роботи, написані в ідеологічному фарватері радянської історичної науки. На сторінках тих робіт годі шукати об'єктивного аналізу перебігу бойових дій, не говорячи вже про соціально-економічний фактор Першої світової. Праці зарубіжних учених написано, здебільшого, з позицій їхніх історіографічних традицій. Вони, зокрема польські, не завжди об'єктивно відображають події столітньої давнини. Доводиться перевіряти факти й тези, озвучені авторами тих розвідок.

В останні роки волинські краєзнавці-дослідники підготували низку цікавих робіт, присвячених тим чи іншим подіям Першої світової війни на території Волинської губернії. Однак існують значні прогалини у створенні цілісної картини тієї доби.

Метою статті, з огляду на озвучену вище проблему, є спроба запропонувати вчителям історії середніх шкіл Волині авторське бачення подій Першої світової війни на території Волинської губернії.

Виклад основного матеріалу. Переділ сфер впливу в світі на початку ХХ ст., врешті вилився у збройний конфлікт планетарного масштабу. Загострення стосунків між Німеччиною та Росією в 1914 р. переросло у балканську кризу, а згодом – у Першу світову війну.

Для послаблення Російської імперії Німеччина готова була піти на радикальні кроки. За експансіоністською доктриною «Drang nach Osten» («Натиск на Схід») захопленими територіями повинні були стати західні губернії Російської держави, у тому числі Волинська. Австро-Угорська імперія, в міру своїх дещо менш амбітних загарбницьких планів, претендувала на частину Волині та Поділля.

28 липня 1914 р. Австро-Угорщина після надісланого Сербії ультиматуму розпочала проти неї війну. Вже наступного дня Російська імперія відреагувала на це військовими приготуваннями та оголошенням у країні загальної мобілізації. На території західних повітів Волинської та Подільської губерній військові підрозділи було приведено у стан бойової готовності.

Територіально Волинська губернія входила до Київського генерал-губернаторства. З початком Першої світової війни на Волині, як і у всій прифронтовій зоні, 23 липня 1914 р. було введено воєнний стан [1, 5]. У зв'язку з цим скасовано посаду Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Ці повноваження перейняв на себе головнокомандувач військами Південно-Західного фронту генерал-ад'ютант М. Іванов.

Волинська губернія разом із Подільською, Київською, Чернігівською, Курською та Харківською за військовим поділом входила до складу Київського військового округу, який із серпня 1914 р. одержав статус прифронтового.

На початку Першої світової війни територія Волинської губернії відносилася до сфери дій військ Південно-Західного фронту, який простягнувся на 450 км – від Івангорода на півночі до Кам'янця-Подільського на півдні. 19 липня 1914 р. головнокомандувачем фронту, до складу якого входили 3-я, 4-та, 5-та і 8-ма армії, було призначено генерал-ад'ютанта М. Іванова [2, 66]. Штаб фронту був розміщений в м. Рівне. До армій Південно-Західного фронту на той час входило 70 піхотних та кавалерійських дивізій загальною чисельністю близько 700 тис. багнетів.

Безпосередньо на території Волинської губернії дислокувалися 3-я армія на чолі з генералом від інфантерії М. Рузьким і 5-та – під командуванням генерала від кавалерії П. Плева. До складу 3-ї армії

входили: IX, X, XI та XXI корпуси, 9-та, 10-та і 11-та кінні дивізії загальною чисельністю близько 215 тис. солдатів і офіцерів. 5-та армія складалася з V, XXV, XVII і XIX корпусів, 1-ї Донської, 7-ї та зведеної кінних дивізій.

Місцем дислокації цих армій було визначено: 5-ї – район Холм – Ковель – Володимир-Волинський; 3-ї – район Луцьк – Дубно – Кременець. Армія генерала М. Рузького мала діяти в Луцькому, Рівненському, Дубенському, Кременецькому, Острозькому, Ізяславському, Новоград-Волинському і Житомирському повітах Волинської губернії [3, 15]. Сферою дії армії генерала П. Плева було визначено Володимир-Волинський та Ковельський повіти.

Основним джерелом поповнення особового складу російської армії стали прифронтові губернії, зокрема Волинська і Подільська. 18–19 липня 1914 р. в повітові міста Волині надійшов маніфест про мобілізацію. Місцева влада широко використовувала агітаційні матеріали для пропаганди мобілізаційних заходів. Розповсюджувалися листівки, брошури, для неграмотних – картинки, портрети [4, 11, 12, 30, 34]. Лише з Пульмівської волості до 1 жовтня 1914 р. до російського війська мобілізовано 139 осіб, з яких найбільше з сіл Пульмець – 22 особи, Пульмо – 18, Піща – 15, Острів'я – 11 осіб [5, 56–66].

Загалом у перші місяці війни до царської армії мобілізовано близько 7 тис. волинян [6, 52]. Вибірково зазначимо, що з Володимира-Волинського на службу рекрутовано 231 чол., з Ізяслава – 55, Ковеля – 350, Кременця – 600, Луцька – 316 чол. запасних нижчих чинів, із Новограда-Волинського – 430, Острога – 115, Овруча – 118, Старокостянтинова – 106, Рівного – близько 600 чол. запасних і ратників ополчення [7, 65–69]. Це становило від 50 до 65 % загальної кількості жителів по волинських волостях. Так, із Камінь-Каширської волості у перший рік війни мобілізовано 60 % працюючого чоловічого населення [8, 63].

Щойно мобілізованих збирали у волосні управи, де перебували представники Південно-Західного фронту, а згодом перевозили залізницею до Луцька чи Рівного для укомплектування військових частин. Спеціальних навчань і військової підготовки не проводили. Поповнення, після отримання обмундирування, потрапляло у військові підрозділи, нерідко відразу брало участь у бойових діях.

У той же час місцеві органи влади прифронтових територій намагалися контролювати ситуацію в підвладних їм адміністративних одиницях. Зазначимо, що в перші тижні війни у прифронтових територіях паніка і дезорганізація не були поширеними.

15 серпня 1914 р. волинський губернатор скерував міським головам та міським старостам циркуляр, у якому висловлював упевненість, що міські думи і збори підуть назустріч потребам сімей мобілізованих «у справі опалення та освітлення жителів учасників війни, забезпечення одягом членів їх сімей, збереження їх майна від знищення, догляду за пораненими та надання їм медичної допомоги» [7, 10 зв].

Упродовж серпня–вересня 1914 р. у прифронтових губерніях з'явилися створені на громадських засадах лазарети і шпиталі. Кількість ліжок в них коливалася в межах 70–200. Допомогали доглядати за пораненими й одужуючими представники різних прошарків місцевого населення – міщани, гімназисти, семінаристи, монахи. Так, у серпні 1914 р. в приміщенні Житомирського жіночого духовного училища відкрився лазарет імені Волинського єпархіального духовенства на 200 ліжок. На потреби пораненим було віддано й лікувальний корпус Волинської духовної семінарії. Наглядали за хворими семінаристи, дружини викладачів та службовців семінарії.

Перші збройні сутички між російськими й австро-угорськими військами на території Волині відбулися 2 серпня 1914 р. Внаслідок місцевих боїв у прикордонних селах Ковельського, Дубенського, Володимир-Волинського та Старокостянтинівського повітів було частково зруйновано 178 селянських дворів, пошкоджено робочий інвентар і понищено посіви [9, 1, 7].

Відтак 3–4 серпня австро-угорське військо піддало обстрілу м. Володимир-Волинський та повіт. У повітовому місті зруйновано залізничну станцію, згоріло п'ять житлових будинків і більше десятка господарських будівель [10, 14, 18, 19, 30]. Міська влада організувала часткову евакуацію жителів Володимира-Волинського до Ковеля.

Серед волостей Володимир-Волинського повіту тоді найбільших збитків зазнала Порицька волость, зокрема, села Самоволя і Щенютин, де було спалено 81 садибу [11, 15]. Саме містечко Порицьк нападники зруйнували і спалили. Дещо меншої руйнації зазнала сусідня з нею Грибовецька волость. На допомогу жителям Володимир-Волинського повіту прийшли солдати 68-го піхотного Бородінського полку, які розпорошили австрійську кінноту й відкинули ворога за межі повіту.

8–9 серпня 1914 р. австрійська артилерія обстріляла м. Радивилів Кременецького та м. Дружкопіль Володимир-Волинського повітів без значних збитків для місцевого населення. Тоді ж було обстріляно м. Волочиськ Старокостянтинівського повіту – згоріли казарми та будинок місцевого священика [12, 3–4].

Задля боротьби з прогресуючим дефіцитом продуктів харчування і предметів першої необхідності (мука, крупи, сіль, цукор, чай, керосин, вугілля, дрова, сірники, нафта, бензин, махорка, сигарети) та запобігання поширенню спекуляції у прифронтових волостях було запроваджено пайки, які видавалися сім'ям мобілізованих на війну. Долучилися до утримання сімей військових церковні піклувальні ради. За даними «Волинских епархиальных ведомостей», наприкінці 1914 – на початку 1915 р. 20 458 сімей призваних на війну отримали матеріальну допомогу [13, 10].

Навесні 1915 р. ситуація на фронті почала змінюватися на користь Центральних держав. Росіяни змушені були відступити і зайняти оборону по лінії Холм – Володимир-Волинський – Броди – Бучач. У повітові центри Волинської губернії надійшла вказівка про підготовку до евакуації державних установ і органів місцевої влади. Так, 18 квітня 1915 р. волинський губернатор надіслав телеграму міському старості Дубна, в якій зазначав, що «на випадок відходу наших військ і евакуації міських органів в ньому мають залишитися особи для управління і ведення господарства міста» [14, 256]. Подальший хід подій покаже, що більшість евакуаційних заходів була проведена поспіхом.

На початку літа 1915 р. Волинську губернію почали наповнювати біженці з Галичини, розміщення яких у прифронтовій зоні, безсумнівно, стало помилкою російського військового командування. Адже з просуванням лінії фронту на схід їх доводилося евакуювати все далі у тил. Очевидець тих подій А. Влодарчик згадував: «на Луцьким тракті підводи біженців і військові обози безперервно їхали в різні сторони. Казали, що позаду них випалено збіжжя, а в криницях немає води» [15, 55].

Спочатку переселенців розміщували в районі Луцька, Володимира-Волинського, Дубна, згодом у таборах під Рівним і Житомиром. Здебільшого біженці з Галичини мусили самостійно дбати про свій захист й опікуватися один одним [16, 29].

У липні 1915 р. місцеві органи влади отримали вказівку про негайну евакуацію жителів населених пунктів Західної Волині з тридцятиверстної смуги по лінії Локачі – Свинюхи – Горохів [17, 2]. У першу чергу підлягали вивезенню документи і працівники урядових установ, органів місцевого самоврядування та члени їх сімей. Нерідко складалася така ситуація, що ешелони з евакуйованими паралізували рух ешелонам, що йшли на захід із поповненням, озброєнням та амуніцією для російських армій Південно-Західного фронту. Найбільше перевантаження залізничних

шляхів у липні–серпні відмічалось у напрямках на Холм, Луцьк, Ковель.

Улітку 1915 р. австро-угорські війська поступово почали завойовувати населені пункти Волинської губернії силами 1-ї армії з липня та 2-ї армії – з серпня 1915 р. Це спричинило відступ і передислокацію російських військ, а також додаткові мобілізаційні заходи. Ковельський повітовий військовий начальник полковник Пучков у рапорті начальнику Варшавської місцевої бригади вказував на те, що усі ратники повіту, які підлягали строювій службі, були мобілізовані в липні й 20 вересня 1914 р. та 1 квітня 1915 р. [18, 421]. Всього до жовтня 1915 р. з Волинської губернії на військову службу забрано 170 тис. осіб, із них майже 68 тис. запасних, 40 тис. ратників першого розряду, близько 60 тис. призовників [19, 27].

Усі звільнені від військової служби чоловіки віком від 18 до 45 років мобілізувалися для виконання трудових повинностей. Нерідко на допоміжні роботи залучалися біженці з Галичини. Для потреб армії використовувався селянський реманент і худоба. У прифронтових волостях усе суспільне життя було підпорядковане підготовці до боротьби з австро-німецькими військами.

На початку серпня австро-угорські війська розпочали просування в бік Володимира-Волинського. За кілька днів їм вдалося вийти на лінію Турійськ – Володимир-Волинський. 16 серпня 1915 р. 11-та і Бузька армії захопили Ковель, Володимир-Волинський та Горохів [20, 294]. З'явилася загроза захоплення австрійцями Луцька, оскільки місто перебувало в зоні найменшої концентрації російських військ.

У серпні–вересні 1915 р. російське командування, щоб не допустити оточення своїх військ, прийняло рішення про загальний відступ по усьому фронту. Поспіхом почали евакуйовуватися найважливіші державні установи, місцеві органи влади. Так, 16 серпня Луцька міська управа евакуйовувалася в Житомир, поспіхом, без плану евакуації. Було вивезено оборонні документи і плани міських земель, поточні справи з 1912 р., інші менш важливі документи [21, 125 зв].

Загалом до середини осені 1915 р. евакуйовано шість повітів Волинської губернії: Ковельський, Володимир-Волинський, Луцький, Дубенський, Острозький та Рівненський. У звіті евакуаційної комісії зазначено, що всі промислові підприємства вивезено з Дубенського, Кременецького, Новоград-Волинського, Рівненського, Старокостянтинівського, Луцького, Острозького та Ізяславського повітів. Лише у Новоград-Волинському повіті через евакуацію не працювало 12 фабрик і заводів [22, 66].

Генерал С. Стельницький, не дочекавшись обіцяного підкріплення, 31 серпня з кількома батальйонами та Оренбурзькою козакою дивізією залишив Луцьк і відступив до Рівного [8, 63]. 1 вересня 1-ша австро-угорська армія розпочала наступ на Дубно, а 4-та – на Рівне. Швидкий відступ російської армії та оперативна передислокація частин 8-ї армії в районі Рівного дозволили призупинити наступ австрійського війська.

23 вересня 1915 р. в результаті контрнаступу 4-ї Залізної стрілецької дивізії на кілька днів було звільнено Луцьк. Під час боїв за місто взято в полон 158 офіцерів і 9773 солдати австрійської армії. Натомість німецькі війська, які підходили від Ковеля, становили реальну загрозу правому флангові 8-ї армії. Тому головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал М. Іванов наказав відвести війська О. Брусилова на лінію Берестяни – Олика – Млинів.

У результаті вдало спланованої операції 14-та німецька піхотна дивізія, яка стояла на лівому березі р. Стир від Рафалівки до Чорторійська, була повністю розбита. Під час цих боїв значно постраждала місцевість навколо Ковеля, Колок, Маневич. Майже повністю згорів Чорторійськ. У Рівненському повіті зазнали втрат жителі Деражненської, Дятковичівської, Клеванської й частково Рівненської волостей.

У результаті осінньої операції 8-ї армії генерала від кавалерії О. Брусилова фронт пішов на зимівлю по лінії Кременець – Дитятичі – Дубно – Перешів – Хром'яково – Богуславка – Куликовичі – Чорторійськ – Більська Воля – Локниця.

Останньою операцією 1915 р. став грудневий наступ військ Південно-Західного фронту в районі Дубна, який завершився невдало. Австро-німецькому командуванню не вдалося досягнути своєї стратегічної мети – вивести Російську імперію з війни і воювати лише на Західному фронті. Росії не вдалося перевести війну на Балкани та змінити ситуацію в Сербії на свою користь.

Активні та успішні дії російських військ Південно-Західного фронту навесні–влітку 1916 р. більшість дослідників небезпідставно пов'язують із призначенням генерала від кавалерії О. Брусилова головнокомандувачем фронту. Він отримав дозвіл на підготовку до наступу, хоча із застереженням, що важкою артилерією Південно-Західний фронт забезпечуватися не буде. Тому планування наступальної операції генерал О. Брусилов розпочав покладаючись на власні сили.

На момент наступу в розпорядженні генерала О. Брусилова було чотири армії: 8-ма, командарм – генерал від кавалерії О. Каледін; 11-та, командарм

– генерал від кавалерії В. Сахаров; 7-ма, командарм
– генерал від інфантерії Д. Щербачов; 9-та, командарм
– генерал від інфантерії П. Левицький.

Російським військам на території Волинської губернії протистояла 4-та австрійська армія ерцгерцога Йосифа-Фердинанда у складі армійської групи генерала А. фон Лінзінгена в районі Ковеля (14 піхотних і шість кавалерійських дивізій) та армійської групи генерала Е. Бем-Ермолі в районі Луцька (4 піхотні й одна кавалерійська дивізії).

Тривогу в генерала О. Брусилова викликали оборонні лінії ворога. Вони склалися з двох-трьох позицій, на відстані 3–5 км одна від одної. Кожна позиція складалася з двох-трьох ліній окопів і вузлів опору глибиною 1,5–2 км. Кожну оборонну смугу було обплетено колючим дротом, а перед фронтом на стовпах розвішано сітку. На деяких ділянках фронту через дріт було пропущено електричний струм, підвищено бомби, закладено фугаси.

Для подолання оборони супротивника в умовах надзвичайної секретності розробили план наступу. Російську артилерію було розміщено по всьому фронту, підготовлено 7–8 ліній траншей на відстані 70–100 м одна від одної. Місцями перша лінія траншей наближалася до австрійських позицій на 100 м. Війська підтягувалися до районів прориву і лише безпосередньо напередодні наступу вводилися в першу лінію. Генерал О. Брусилов наказав підготувати по одному ударному плацдарму в кожному військовому підрозділі. Такі дії мали ввести в оману противника і дезорієнтувати його щодо напрямку головного удару.

11 травня 1916 р. начальник штабу Ставки верховного головнокомандувача генерал М. Алексєєв, спираючись на прохання союзників, рекомендував О. Брусилову підготуватися до наступу в найближчі дні. Відповідаючи на телеграму, головнокомандувач Південно-Західного фронту висловлював готовність виступити вже 19 травня. Верховний головнокомандувач цар Микола II санкціонував початок операції 22 травня.

За задумом генерала О. Брусилова, 8-ма армія мала атакувати двома ударними групами. Сарненська група у складі XLVI армійського, IV і V кавалерійських корпусів, діючи в напрямку Сарни – Ковель, повинна була прорватися до Ковеля. У резерві цієї групи перебувала 1-ша піхотна дивізія. Рівненській групі 8-ї армії в складі XL і VIII армійських корпусів відводилася допоміжна роль: із півдня наступом через Луцьк на Ковель взяти в лещата війська ворога.

22 травня 1916 р. з четвертої години ранку по всьому Південно-Західному фронту був проведений

артобстріл позицій ворога. В зоні розташування окремих підрозділів 8-ї армії він тривав до 20 години і дозволив поруйнувати окопи першої і частково другої ліній.

Удосвіта 23 травня по усьому Південно-Західному фронту розпочалась атака російських військ. Піхота рухалася хвилями (по 3–4 смуги в кожній), одна за одною через 150–200 кроків. Перша хвиля, не затримуючись на першій лінії, відразу ж атакувала другу. Третю лінію атакували третя і четверта хвилі, які перекочувалися через перші дві (цей спосіб одержав назву «атака перекатами» і пізніше був використаний союзниками на західноєвропейському театрі війни) [23].

XL армійському корпусу вдалося знищити X австрійський корпус під Жорнищем – Оликою. Розвиваючи успіх, частини корпусу 24 травня зайняли другу укріплену смугу, а наступного дня, переслідуючи 2-гу і 70-ту австрійські дивізії, захопили Луцьк.

25 травня 1916 р. 125-та дивізія і 1-ша бригада 102-ї дивізії після важкого бою заволоділи ст. Ківерці й рухалися в напрямку Луцька. 28 травня полки 125-ї та 102-ї дивізії захопили Рожище.

23–26 травня 1916 р. в районі дії 8-ї армії на лінії Рафалівка – Костюхнівка тривали важкі бої. На боці Центральних держав тут воював Польський легіон під командою полковника Ридза-Сміглого. Брав участь у тих боях і майбутній керівник польської держави Ю. Пілсудський.

V Сибірський кавалерійський корпус у районі с. Колки і XXX армійський корпус біля с. Рафалівка довго не могли здолати оборонні рубежі противника й прорватися до Стоходу. Лише 26 травня війська під командуванням генерала А. Зайончковського зайняли Колки, Розничі, Копилля.

Напрямок чергового наступу російських військ визначено м. Ковель, яке перебувало на межі дій армій Південно-Західного і Західного фронтів із продовженням наступу на Брест – Пружани. У розпорядження О. Брусилова переходили війська гвардії та V Сибірський корпус генерала М. Воронова. 11 червня до складу фронту передано 3-ю армію генерала Л. Леша та 78-му піхотну дивізію із Західного фронту.

Побоюючись утратити Ковель, німці та австро-угорці перегрупували свої сили і почали потужні контратаки проти російських військ, тож їх наступ на Ковель був тимчасово припинений. 16 липня 1916 р. відновлено загальний наступ Південно-Західного фронту – розпочато так звану першу Ковельську битву. Одна з найуспішніших операцій відбулася 18–19 серпня, коли три правофлангові

армії Південно-Західного фронту одночасно розпочали наступ на позиції ворога.

Утім, успішно проводити наступальні операції наприкінці літа – на початку осені 1916 р. російському командуванню завадило зволікання з розробкою генерального плану наступу, що дозволило австро-угорським і німецьким військам перегрупуватися й посилити свої позиції, а також відсутність узгодженості в діях командування Південно-Західного та Західного фронтів.

Лінія фронту пролягла на 40 км західніше від повітового міста. Луцьк хоча й не позбувся статусу прифронтового, однак і не потерпав від активних бойових дій. Військовий комендант Луцька полковник Назімов намагався тримати в покорі як населення міста, так і особовий склад тих військових підрозділів, які перебували на підвладній йому території. Так, за п'ять днів грудня на вулицях міста військовими патрулями було затримано 428 нижчих чинів за невіддання честі.

Осінь 1916 р. на території Волинської губернії, звільненої в ході весняно-літнього наступу російських військ, пройшла доволі спокійно у військовому плані, однак з елементами наростаючої пропаганди партій соціал-демократичного спрямування як у солдатському середовищі, так і серед місцевого

населення. На фоні соціальної руйнації почали розквітати правопорушення та злочинність. Почастішали випадки зловживання службовим становищем, підробки документів, спекуляції, ошуканства; різко зросла кількість крадіжок і грабунків; наростало дезертирство.

Населення західноволинських повітів поступово включилося в загальнополітичні процеси, які охопили солдатські маси. Визначальним стало зближення соціальної бази селянських і солдатських прошарків.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, Волинська губернія увійшла до складу Київського військового округу і стала прифронтовою з перших днів Першої світової. Її західні повіти на довгі чотири роки перетворилися на полігон для випробування зброї, тактики і стратегії ведення бойових дій. Населення змушене було залишати свої домівки або пристосовуватися до реалій фронтової смуги.

Поза межами статті залишилися і потребують додаткового розгляду питання вербункової та культурно-просвітницької діяльності представників Легіону січових стрільців на теренах західних повітів Волині, українсько-польська боротьба за волинські землі в останній рік війни.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК), ф. 442, оп. 864, спр. 237.
2. Брусилов А. А. Мои воспоминания [Текст] / А. А. Брусилов. – М. : Воениздат, 1946. – 264 с.
3. ЦДІАК, ф. 442, оп. 864, спр. 237.
4. Держархів Волинської обл., ф. 416, оп. 1, спр. 67.
5. Держархів Волинської обл., ф. 416, оп. 1, спр. 60.
6. Дем'янюк О. Й. Західна Волинь: театр бойових дій Першої світової війни [Текст] / О. Й. Дем'янюк // Військово-наук. вісн. – 2007. – Вип. 9. – С. 49–62.
7. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1284.
8. Денисюк В. Т. Літопис Камінь-Каширщини : історико-краєзнавчий нарис [Текст] / В. Т. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 524 с.
9. Держархів Житомирської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 539.
10. ЦДІАК, ф. 442, оп. 864, спр. 247.
11. Сельскохозяйственные хроники Волинской губернии. Январь 1915 [Текст]. – Житомир : Електротипографія «Работник», 1915. – 22 с.
12. Держархів Житомирської обл., ф. 1, оп. 44, спр. 505.
13. Волинские епархиальные ведомости [Текст]. – 1915. – № 7.
14. Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1, спр. 13.
15. Влодарчик А. Втікачі (біженці) з рідних осель в 1915 році (Спогад з Першої світової війни) [Текст] / А. Влодарчик // Літопис Волині. – 1967. – Чис. 9. – С. 53–59.
16. Дем'янюк О. Й. Луцьк та Луцький повіт в роки Першої світової війни [Текст] / О. Й. Дем'янюк // Актуальні проблеми українського державотворення : наук. зб. – 2010. – Вип. III. – С. 27–36.
17. Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп. 1, спр. 74.
18. Держархів Волинської обл., ф. 266, оп. 1, спр. 14.
19. Держархів Житомирської обл., ф. 206, оп. 1, спр. 40.
20. ЦДІАК, ф. 278, оп. 1, спр. 280.
21. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1577.
22. ЦДІАК, ф. 1262, оп. 1, спр. 217.
23. Науменко А. Прорив Південно-Західного фронту Російської армії у 1916 році та його воєнно-політичні наслідки [Електронний ресурс] / А. Науменко // Воєнна історія. – 2006. – № 1–3. – Режим доступу : <http://www.warhistory.ukrlife.org>.